

Вісник Харківської державної академії дизайну і мистецтв. Сходознавчі студії / Упор. Є. Котляр. Харків: Центр сходознавства ХДАДМ, 2010. № 8. Вип. 3: Єврейське мистецтво і український контекст. Обрії традиційної художньої культури. 360 с.; 2011. № 9. Вип. 4: Єврейське мистецтво і український контекст. У руслі європейських новацій. 456 с. ISSN 1993–6400

Центр сходознавства Харківської державної академії дизайну і мистецтв щойно презентував третє й четверте числа “Сходознавчих студій” – спеціального видання “Вісника ХДАДМ” (відповідно до нумерації вісників академії – № 8 за 2010 та № 9 за 2011 рік). Вони утворили самостійний академічний видавничий проект, повністю присвячений єврейському мистецтву: “Єврейське мистецтво і український контекст”. У першому томі подано матеріали, пов’язані з традиційною єврейською художньою культурою, а другий репрезентує широку палітру досліджень арт-юдаїки (і україноюдаїки, за М. Феллером) ХХ–ХХІ ст., а також мистецького контексту, який розгортався в художній практиці десь поблизу єврейського культурного мистецького концептуарія. Підназви томів красномовні й майже вичерпні щодо змісту кожного з них: 1) “Єврейське мистецтво і український контекст: обрії традиційної художньої культури”; 2) “Єврейське мистецтво і український контекст: у руслі європейських новацій”. Це перша в Україні спроба комплексно, синтетично об’єднати єврейську й водночас українську культурну спадщину в єдиній академічній царині мистецтвознавчих досліджень, що змінює й оновлює традицію мистецтвознавчих видань загалом і майже монографічного висвітлення певної теми в цілому. Сходознавчо орієнтовані мистецтвознавці Харкова, передусім ХДАДМ, продемонстрували своє вміння згуртувати широкий загал дослідників з України, Росії, Польщі, Литви, Ізраїлю, США й Канади навколо досить суперечливих і методологічно ще не вирішених проблем. Авторам вдалося не тільки полігонально висвітлити широке коло питань зі специфіки єврейського мистецтва, а й окреслити та виокремити ті методологічні й науково-культурні особливості мистецтвознавчого сходознавства, які визначають сьогодні високий рівень наукових досліджень і художньої практики, що розгортаються навколо них.

Сьогодні в Харкові є зовсім небагато мистецтвознавців-сходознавців; є майже загублена харківська сходознавча школа, котра намагається відновити Центр сходознавства ХДАДМ. Проте науковці-автори й укладач збірників спромоглися накопичити непоганий багаж знань і загальних понять, утворити цілий ланцюг авторських концепцій та інтерпретацій історії й творів єврейського мистецтва. Ці досягнення ініціатор видань Євген Котляр поклав в основу цілісної концепції діяльності Центру сходознавства у Харкові. Про загальні властивості цієї концепції нещодавно докладніше писав академік О. К. Федорук¹, а сам Є. Котляр змістовно представив її в передньому слові до кожного з випусків академічного видання ХДАДМ. Окреслимо лише те, що – як наслідок впровадження цієї концепції (а за нею лежить саме наукова подія: видання путівника по єврейському Харкову Є. Котляра² й численних матеріалів з єврейського харківського краєзнавства; організація, наукова й ідеологічна підтримка науково-мистецького, освітньо-художнього проекту “Нешама: кризь мистецтво до серця”, й на його основі – виставки “Єврейська Атлантида”³, що з успіхом пройшла в галереї “Фонду О. Фельдмана” (“АВЕК”); а також численні поточні справи, пов’язані з керуванням курсовими, магістерськими, дисертаційними дослідженнями, участю в міжнародних і всеукраїнських наукових форумах, круглих столах, семінарах, рецензування нових видань і постійний моніторинг наукової інформації) – харківське сходознавство досягло поважаного в світі й Україні наукового рівня. Воно вийшло на вирішення не тільки емпіричних та іконографічних питань, а й питань теоретичних, культурологічних і семіотичних: виявити й довести існування якісно нової методології дослідження творів мистецтва, що синтезувала б мистецтвознавство з філологією, культурологією й семіотикою; методології дослідження того теоретичного дискурсу, котрий надає Харкову статус особливого інтелектуального мистецтвознавчого локусу. І тут, між іншим, на згадку приходять слова В. Прокоф’єва (у версії О. Якимовича), що здаються доречними в розмові про рецензовані томи: “...важные общие закономерности, быть может, также неисчерпаемы количественно и качественно, как и фактический материал искусства”⁴. Сходознавчому центру Харкова вистачає розуміння й загально-мистецьких універсалій,

і специфіки фактичного матеріалу. У вісниках цей матеріал розподілено відповідно до вказаних тематичних шляхів: від мистецтва Традиції до європейського й українського мистецтва XIX–XX і XXI ст. Завдяки такому розумінню постала цілісна картина морфологічного та стильового, тематичного й пластичного розвитку єврейського мистецтва та його світоглядного підґрунтя. Культурологічно й ментально, мистецтвознавчо, автори утворили широке полотно єврейської картини світу, з виразною його фактурою, предметністю й символічним спрямуванням. Візуальний наратив тут пов'язано з міфопоетикою та культурологією єврейського світу й дотичних до нього терен України та Європи.

Два сходознавчі вісники ХДАДМ, що побачили світ 2010 й 2011 рр., – поза сумнівами, не лише належать до вагомих здобутків Центру сходознавства ХДАДМ, а й свідчать про потужність оновленої та майже самостійно виокремленої мистецтвознавчої школи арт-юдаїки в Україні, що має свої особливі риси й чітку методологічну наукову платформу. Свого часу для розвитку вітчизняної арт-юдаїки своєрідною “лампою Аладдіна”, за висловом Абрама Ефроса (1888–1954), став сам традиційний художній світ єврейства. Сьогодні ж ця лампа, запалена сходознавцями ХДАДМ, освітлює сучасну українську мистецтвознавчу орієнталістику. Але важливим є те, що рецензовані вісники ХДАДМ вкладаються в загальноєвропейський та світовий контекст досліджень з історії, теорії та практики єврейського мистецтва. Як зазначив у передньому слові до випуску № 8 (2010) Є. Котляр, “світові наукові форуми і журнали з юдаїки та єврейського мистецтва незмінно представляють східноєвропейські єврейські студії, а з ними і єврейсько-український культурний дискурс” (с. 4.) – отже, сьогодні цей дискурс маємо і з харківським акцентом. Головним для обох томів “Сходознавчих студій”, на нашу думку, є те, що редактор-упорядник Є. Котляр майже реанімує вже забуту ідею Мартина Феллера про україноюдаїку як галузь сучасної гуманітаристики та привертає увагу східноєвропейських і вітчизняних дослідників до самого феномену єврейської України в повному обсязі його концептуарія. Виносячи цю галузь на передній план мистецтвознавчого сходознавства, і Є. Котляр, і автори збірників долають ті застарілі штампи та стереотипи, що пригальмовують розвиток

мистецтвознавства в Україні, й відкидають, проривають герметичність і односторонність, до яких воно призвичаїлося останніми роками.

До першого тому ввійшли матеріали з єврейського сакрального та традиційного мистецтва. Відкриває третій випуск стаття Христини Бойко, де авторка описує проект збереження культурної спадщини в містечку Снятин. Тим самим задано певний ритм розгляду матеріалу: єврейську культуру досліджують у тісному зв'язку з її першоджерелами й автентикою – у наступному томі (вип. 9) буде вміщено унікальний матеріал, присвячений експедиції молодих харківських мистців єврейськими містечками України (2011), – матеріал, із якого навесні 2012 р. виросла вищезгадана виставка “Єврейська Атлантида”.

Слід вітати, що коло дослідників ширшає, а до створення збірника залучають відомих і молодих мистецтвознавців із Польщі, Литви, Канади, США й Росії. Так, у вип. 3. привертає увагу стаття польського дослідника, доктора мистецтвознавства Анджея Тшчинського, присвячена живописному декору розписів синагог у Польщі, його іконографії, стилістиці, символічному виміру. Польську лінію підтримує дослідниця з Канади Рейчел Сайлас, котра разом із Барбарою Вейзел досліджує специфіку синагогального стінопису поза межами України. Цей матеріал співзвучний ґрунтовній і вагомій, навіть програмовій статті самого Є. Котляра, який висвітлює лінії розвитку східноєвропейської традиції синагогального стінопису на історичних землях України. Ці праці не тільки несуть світло європейського мистецтвознавчого вишколу, а й ретельно дотримуються принципу історизму, поза яким оповідь про єврейське мистецтво в його історично-регіональних межах виявляється неможливою. Статті надають основні відомості про єврейський стінопис у стильовій, іконографічній і семантичній площинах, супроводжуючи це послідовним викладом фактологічного матеріалу й не зводячи явище лише до техніки й іконографічних штампів, а відтворюючи сам культурологічний і релігійний зміст інтер'єрного оздоблення єврейських храмів. Не меншу зацікавленість викличуть у читачів матеріали ізраїльського професора Брахи Янів, присвячені синагогальному текстилю, та дослідження колекції єврейської рукописної книги Інституту рукопису НБУ ім. В. І. Вернадського, яке виконала доктор Ірина Сергеева (ця стаття –

справжня перлина випуску, як і матеріал О. Чекаля з єврейської каліграфії й типографіки – своєрідна енциклопедія єврейського вербально-візуального синтезу). Оскільки дуже багатьом молодим мистецтвознавцям, що входять в мистецьку юдаїку, бракує філологічної, культурологічної й релігієзнавчої підготовки з “єврейських питань”, доречним виявляється також вміщений у томі діалог між Іриною Клімовою й рабином Зеєвом Мешковим, який демонструє погляд релігійної традиції юдаїзму на специфіку єврейського традиційного мистецтва.

Справжнім вибухом виявився наступний том “Сходознавчих студій”, його четвертий випуск (№ 9 за 2011 р.). І тут здивування та втіха виникають не лише від загальної кількості сторінок (456 с., на відміну від № 8 – 360 с.), а й від якісного добору й організації статейного матеріалу.

Том видався суперечливим і вельми цікавим. Відкриває збірку стаття Віти Сусак, де авторка зіставляє стратегії творення національних стилів в українському та єврейському модерному мистецтві. Питання гостре й болюче, методологічно ще розмите, але в дописі Сусак воно отримало довершений і переконливий вигляд. За нею слідує повна фактологічного матеріалу, хоча й слабка в концептуальному й теоретичному плані, стаття Ірини Зайцевої з СПбГУ, а також матеріал доктора Л. Кациса, присвячений “Хад Гадь” (“Кізочці”) Л. Лисицького, – як завжди у Л. Кациса, дещо сумбурний, фантазійний, мистецтвознавчо й філологічно футуристичний текст. Збірник подає цікавий матеріал про творчість багатьох знаних і шанованих представників єврейського художнього світу – Л. Лисицького, М. Епштейна (дослідження С. Папети), Я. Перемена (дослідник з Ізраїлю Л. Войскун), А. Кольника (грунтовне та всебічне дослідження Вілми Градінскайте з Литви), З. Толкачова (допис шанованої авторки з Києва Г. Скляренко) й багатьох інших. Окремий аспект висвітлює дослідження Олега Коваля, присвячене творчості Б. Ньюмена, яке, за висловом упорядника, “символічно збільшує масштаб... розмови про єврейське мистецтво”, розглядаючи його крізь призму проблеми синтезу вербального й візуального та впливів лінгвістичної свідомості на художню практику мистця ХХ ст.

Серед важливих ознак збірника – якісне розміщення матеріалів, витримана структура видання, високий поліграфічний і типографічний

рівень. Але цим справа не вичерпується. Том вміщує розгорнутий матеріал про наукові форуми останніх років в Україні й за кордоном, значущий всебічний огляд і рецензії новітньої фахової літератури – вітчизняних і зарубіжних видань з юдаїки, провідних мистецтвознавчих журналів із єврейського мистецтва, що виходять друком як в Україні, так і за її межами. Варто звернути увагу на огляд таких відомих часописів, як “Антиквар” (Україна), “Ars Judaica” (Ізраїль), “Images” (видання все-світньо відомого видавництва “Brill”); огляди новітніх монографічних досліджень, зокрема М. Германа (присвячене Х. Сутіну), Н. Ачинської, Г. Казовського, В. Сусак, К. Бондаря та інших.

Завершуючи цей коротенький огляд, вкажемо, що в авторському науковому портфелі Центру сходознавства ХДАДМ накопичився значний і вагомий матеріал, і не тільки з юдаїки, а й також із караїміки, арабістики, японістики тощо.

Це виводить харківське сходознавство з-під загальновідомої критики в провінційності та засвідчує його сміливе європейське спрямування, – хоча б у тому, що в культурі й мистецтві Сходу воно вбачає діалектологію культурології й мистецтвознавства; в тому, що харківське мистецтвознавче сходознавство досліджує культуру, мистецтво й етнос Сходу, а також внутрішні і зовнішні стадіальні можливості мови, й розробляє власну теоретичну методологію для аналізу фактичного матеріалу.

Олег Коваль

¹ Федорук О. Інтеграція з світовою орієнталістикою // Художня культура. Актуальні проблеми: Науковий вісник. 2010. Вип. 7. С. 419–428.

² Котляр Е. Еврейский Харьков. Путеводитель по истории, культуре и местам памяти. Харьков, 2011. 172 с.

³ “Еврейская Атлантида”. Мир штетла в произведениях харьковских художников. Выставка творческих работ по итогам проекта “Нешама: через искусство к сердцу”. Каталог / Авт.-сост. Е. А. Котляр. Харьков, 2012. 88 с.

⁴ Якимович А. Прокофьевский Гойя / Классическое и современное искусство Запада: Мастера и проблемы. Москва, 1989. С. 8.